

Treball Final de Grau

El procés de dol dels joves migrants sense referents familiars al territori

The mourning process of young migrants
without family references in the territory

Facultat d'Educació i Psicologia

Grau d'Educació Social

Curs 2018/2019 - 03.06.2019

Docent: Carme Monserrat

Alumne: Mohamed El Hichou Rahou El Mensouri

moueter@gmail.com

Resum

L'arribada de joves migrants sense referents familiars al territori a Catalunya s'ha triplicat en els darrers anys, suposant tot un repte per al sistema de protecció que ha hagut de donar resposta a les necessitats que presenten aquests joves. Entre aquestes es destaca el procés de dol que pateixen aquests joves. Aquesta recerca té com a objectiu analitzar com afecta el procés de dol en la integració dels joves migrants sense referents familiars al territori que es troben en centres d'acollida i CRAE's. S'ha intentat identificar si en aquests centres s'està treballant o intervenint d'alguna manera les necessitats que presenten aquests joves en referència al dol migratori. Per aquest estudi, s'ha entrevistat a educadors/es amb diferents càrrecs que treballen a centres d'acollida i CRAE. També s'ha portat a terme grups de discussió amb diferents joves d'un centre d'acollida. Els resultats obtinguts mostren una gran necessitat per part dels joves en relació al dol migratori, i que la resposta per part d'aquests centres està sent nul·la, esdevenint d'aquesta manera una dificultat afegida als joves per abordar el seu procés migratori, i afectant de forma directa i indirecta a la seva integració. Finalment es conclou amb possibles elements i propostes que s'haurien de tenir en compte per tractar el dol migratori que pateixen aquests joves, basats en el marc teòric i els resultats obtinguts.

Paraules clau: Joves migrants sense referents familiars al territori, migració, dol migratori, integració, educació emocional.

Abstract

The arrival of young migrants without family references to the territory in Catalonia has tripled in recent years, assuming all a challenge for the protection system that has had to respond to the needs of these young people. These include the mourning process these young people suffer. This research aims to analyse how the process of mourning affects the integration of young migrants without family references in the territory that are found in reception centres and CRAE's. Attempts have been made to identify whether these youth centres are working or intervening in some way, in reference to migratory mourning. For this study, educators have been interviewed with different charges that work in reception centres and CRAE. Have been also carried discussion groups out with different youth from a reception centre. The results obtained show a great need on the part of the young people in relation the migratory mourning, and that the response from these centres is being null. Thus becoming an added difficulty for young people to address their migration process, affecting directly and indirectly to their integration. Finally, it concludes with possible elements and proposals that should be taken into account to address the migratory mourning of these young people, based on the theoretical framework and the results obtained.

Keywords: Young migrants without family references in the territory, migration, migratory mourning, integration, emotional education.

1. Els joves migrants sense referents familiars al territori

Tots hem sentit a parlar sobre els joves migrants sense referents familiars al territori, que fins fa poc els coneixíem amb les sigles de MENA (menors estrangers no acompanyats). Però ha passat ja més de dues dècades d'ençà que va aparèixer aquest fenomen al nostre territori. Segons Quiroga (2007) va ser a finals dels anys 90 quan la nostra societat va prendre consciència de l'existència d'aquests joves, tant a l'estat espanyol com a Catalunya, principalment es tractava de marroquins, que varen arribar al territori sense documentació i sense cap acompanyament de cap referent familiar o adult. Però no va ser fins a finals de l'any 1998 que aquest fet va començar a ser visible als mitjans de comunicació, en denúncia de les condicions i la situació de vulnerabilitat i exclusió social en la qual es trobaven aquests joves, la majoria dormien i vivien als carrers. Actualment aquest fenomen ha crescut de forma exponencial, arribant a duplicar i triplicar l'arribada d'aquests joves respecte a anys anteriors. Però ja des del principi d'aquest fenomen fins avui dia hi ha hagut dos elements característics que sempre han cridat l'atenció pel que fa a aquest col·lectiu, per una banda l'edat (joves d'entre 12 i 18 anys), i l'altra característica rellevant, fa referència al fet de no anar acompanyats per cap referent familiar o adult.

Els motius per migrar a un altre país d'aquests joves poden ser diversos, Santos González (2015) a la seva tesi doctoral destaca algunes decisions que fan que aquests joves acabin fent aquest procés. Comenta que la decisió d'emigrar pot ser familiar, amb l'objectiu de millorar les condicions del jove i per ajudar a la família. Es poden trobar casos en els quals el jove decideix emigrar per buscar feina o millorar les seves expectatives de vida, i moltes vegades la família s'assabenta d'aquest fet una vegada el jove ja ha creuat la frontera. Jiménez- Àlvarez (2007) senyala que els joves procedents de contextos urbans solen emigrar de forma autònoma, recolzant-se en el grup d'iguals i sense que la família ho sàpiga. En canvi, en el context rural moltes vegades és la mateixa família la que es fa càrrec de les despeses del viatge, com si es tractés d'una inversió. En definitiva, el perfil d'aquests joves és força heterogeni, encara que molta gent no ho veu així, i ho engloba tot en les sigles MENA. Es poden trobar algunes característiques comunes d'aquests joves:

“Joven de entre 15 a 18 años, procedente de Marruecos, Argelia, Mali, Nigeria y República de Guinea cuyo objetivo migratorio es “buscarse la vida”, en ocasiones de forma voluntaria y, en otras, alentado por su familia y que, al llegar a España se

encuentra con un sistema de protección que le brinda la atención a algunas de las necesidades que presenta (salud, educación,...)”. (Fuentes, 2014:107).

Paral·lelament, accedint a les dades que facilita la DGAIA (2018) mensualment, es pot observar que s'han atès a 3450 menors d'edat sense referents familiars durant l'any del 2018 on el grup d'edat més comú és d'entre 16-17 anys. A més, coincidint amb característiques exposades hi ha un alt percentatge, 97,6% de joves migrants sense referents familiars, nois d'origen majoritàriament del Marroc. A la Figura 1 s'observa l'evolució dels joves migrants sense referents familiars al territori l'últim semestre del 2018 i la xifra total de joves atesos. Hi ha una diferència de 292 joves entre l'acumulat i els atesos, que corresponen els joves majors d'edat, de 18 anys o més.

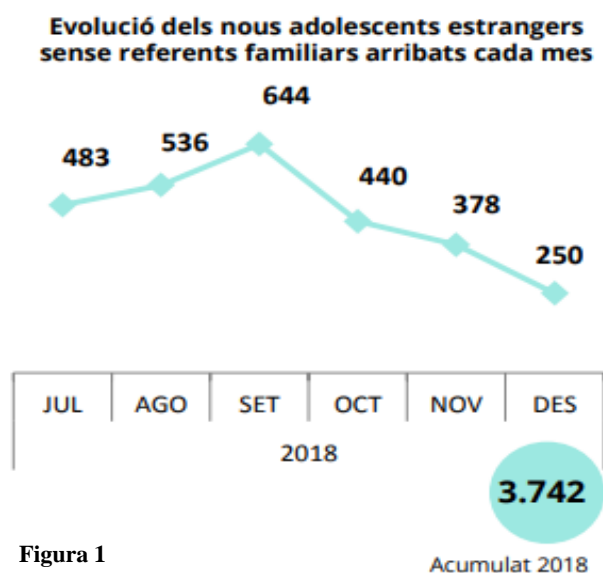

Figura 1
Font: DGAIA (2018)

Els joves migrants sense referents familiars al territori, abans d'entrar a un centre d'acollida passen per tot un procés que marca el Sistema de Protecció de la Infància i Adolescència a Catalunya. Quiroga, Alonso i Sòria (2011) resumeixen el procés que la DGAIA divideix en tres fases. En primer lloc, hi ha la detecció del cas on els Mossos d'Esquadra identifiquen al jove i a partir d'aquí obren una fitxa de registre; posteriorment el jove ingressa a un Centre de primera acollida. Els professionals del centre acullen al jove i a partir d'aquí es realitza la declaració de la situació de desemparament, pel qual se li dóna una tutela administrativa provisional d'entre 15-21 dies. Llavors, l'estudi del cas, avaluació i proposta de mesura és el següent pas; on hi ha tres alternatives que es poden estudiar; el retorn voluntari o reagrupament familiar,

l'acolliment en família extensa o l'acolliment institucional en recurs residencial. En el cas dels joves migrants sense referents familiars al territori, l'alternativa que se sol dur a terme i que més els afavoreix és l'acolliment institucional on la DGAIA acaba tramitant la tutela definitiva. I finalment, s'apliquen les mesures de protecció, ja que les resolucions de les tuteles no solen ser immediates.

Comas (2001) comenta que aquests joves provenen de contextos de pobresa i precarietat i d'un entorn familiar on l'emigració es viu com l'única sortida possible, és per això que aquests joves arriben a la vida per travessar la frontera. Una vegada aquests joves es troben al nostre territori, es pot detectar que presenten necessitats i dificultats que segurament el país receptor hauria d'atendre. Párraga (2016) diferencia aquestes necessitats en dos grups, per un costat les necessitats bàsiques i per l'altre les necessitats socioeducatives. Com a necessitats bàsiques podríem fer referència a l'habitatge, l'alimentació, vestimenta... moltes d'aquestes necessitats queden cobertes quan aquests joves accedeixen a centre de protecció de la DGAIA. Pel que fa a les necessitats socioeducatives, és aquí on s'ha de fer èmfasi i abordar-ho de forma integral, se'n poden destacar moltes, dificultat per relacionar-se i integrar-se en la comunitat, desconeixement de la llengua, accés a la formació acadèmica i al món laboral, però totes aquestes dificultats estan relacionades amb un malestar emocional per la situació que viuen aquests joves. A més, seguint amb Párraga (2016), aquest evidencia que hi ha una clara manca de recursos socioeducatius i de salut adequats per donar resposta a les necessitats d'aquests joves, com és el consum de tòxics, els comportaments delictius o els problemes emocionals. La manca d'un referent familiar o adult és un handicap per treballar la socialització d'aquests joves. Bravo (2017) en el seu estudi constata que el 93% dels joves entrevistats manifesten malestar psicològic, arran del procés migratori i les dificultats d'adaptació al nou territori, això es tradueix en un malestar físic i psíquic que repercuteix en la pèrdua de gana, desmotivació, problemes de son... Per tant, es podria dir que hi ha aspectes a nivell emocional que influeixen en l'estat físic i psicològic, i per tant, en la integració d'aquests joves, però ens trobem que no s'està abordant ni intervenint en aquest sentit.

2. El concepte d'integració

Quan es parla d'integració, hi ha tendència a racionalitzar i relacionar-ho directament amb el col·lectiu que prové d'un altre país, obviant que és un procés recíproc i que

engloba a tothom que viu en una mateixa societat. Palaudàries (2002) i Essomba (2012, citats per Vilà, González i Palou, 2016) fan una reflexió sobre el concepte integració des del sentit més ampli de la paraula, es basen en una integració que s'hauria de donar en la pluralitat i en una convivència on drets i deures fossin igualitaris per a tothom mitjançant la participació. Només d'aquesta manera es pot construir una societat on no hi hagi fragmentacions i diferències entre els d'aquí i els d'allà. Aquestes diferències són les que no permeten que es parli d'integració real.

Altres autors com Bilbeny (2010), Samper, Moreno i Alcalde (2006) i Torres (2002) citats per Gonzalez (et. al., 2012) defineixen la integració com la configuració d'un procés bidireccional, voluntari i dinàmic d'apropament i empatia, que s'ha de donar de forma recíproca entre les persones o col·lectius que migren i la societat d'acollida, això suposa un reconeixement de valors i la construcció d'una identitat comuna.

A diferents estudis realitzats a Irlanda determinen que la resiliència és un factor que fomenta la integració de les persones migrants i els ajuda a fer bon procés de dol migratori. Marie i Ahlström (2005) i Raghallaigh i Gillian (2010) coincideixen en el fet que si la persona té capacitat de resiliència, és més probable que aquells danys emocionals els pugui gestionar millor. Cal posar èmfasi, sobretot, en la dicotomia dels conceptes vulnerabilitat i resiliència, com si fossin dos conceptes contradictoris, però la resiliència és un element que tenen molts joves que són vulnerables en el seu dia a dia i que els ajuda a integrar-se en la societat/comunitat acollidora

3. El dol migratori

Es realitzen investigacions i estudis sobre les necessitats en l'àmbit emocional dels joves que inicien un procés migratori, on aquest fet pot afectar a nivell físic i psíquic, però hi ha molt pocs autors que parlin del dol migratori en relació als joves migrants sense referents familiars al territori. Achotegui (2011) explica que les migracions, com la majoria dels esdeveniments de la vida, posseeixen una sèrie d'avantatges, noves oportunitats de futur i experiència, una nova cultura, però també una sèrie de dificultats, tensions i situacions d'esforç. Es podria dir que la migració tindria una part problemàtica que s'anomena estrès o dol migratori. Atxotegui (2000) defineix el dol com un procés de reorganització que es produeix quan la persona perd alguna cosa significativa per a ell. Per tant i en el cas de l'emigració estariem parlant d'una

reelaboració dels vincles que la persona ha establert amb el país d'origen, vincles que s'han construït durant les primeres etapes i que han jugat un paper molt important en l'estructuració de la seva personalitat. Calvo (2005) en canvi defineix el dol migratori com un procés dinàmic i actiu, un procés que tendeix a la reorganització i l'elaboració, el qual té dimensions individuals, familiars i socials. Aquest dol comporta dos tipus d'afrontaments: un afrontament emocional i un afrontament racional, el primer és el més difícil i el que més temps necessita, mentre que el segon transcorre durant els primers dies de la pèrdua.

Achotegui (2011) determina que la migració constitueix un factor de risc quan la persona que migra a un altre territori no està sana o pateix alguna discapacitat, si el medi és molt hostil, o si es donen ambdues situacions. Achotegui (2002) explica que el dol migratori és un dol parcial, on més que una pèrdua, el que succeeix en la migració és una separació en el temps i en l'espai, ja que és factible mantenir el contacte amb el país i la cultura d'origen. D'aquí la diferència amb un dol total que seria la pèrdua d'un ésser estimat. A primera vista podríem caure erròniament en la conclusió que un dol parcial és menys intens o important que el dol total, però hi ha un aspecte que per l'autor és determinant, i és que el dol migratori és un dol recurrent i que tendeix fàcilment a reactivar-se. Això es pot produir amb un viatge al país d'origen, una trucada telefònica o qualsevol informació que li pugui arribar al jove, fets que els poden fer reviure els vincles amb el seu país d'origen.

La migració comporta una situació de pèrdua psicològica i social que desencadena processos de dol. Calvo (2015) explica que aquest dol migratori pot resultar simple o complicat, en el cas del primer, aquest es dona quan la migració es realitza en bones condicions, la persona es troba en un entorn que l'acull, li facilita la inclusió i el desenvolupament del projecte migratori. Pel que fa al dol complicat, aquí es donen circumstàncies personals i socials que dificulten l'elaboració del dol, aquest dol és el més freqüent en els processos migratoris, inclús pot posar en perill la salut mental de la persona. Per acabar, és important que els professionals que treballin amb aquests joves puguin detectar anticipadament i prevenir processos de dol que puguin produir patologies o dificultin la seva integració. Per això és imprescindible que es puguin dissenyar plans de formació que permetin adquirir coneixements en relació a processos de dol migratori.

4. Objectius

Aquest article de recerca té com a objectiu general:

- Analitzar com afecta el procés de dol en la integració dels joves migrants sense referents familiars al territori.

D'altra banda, trobem els següents objectius que identifiquem com a específics:

- Conèixer el fenomen dels joves migrants sense referents familiars al territori.
- Estudiar les principals dificultats d'integració que comporta el procés de dol per als joves migrants sense referents familiars al territori.
- Explorar si en la intervenció amb aquests joves es treballa o es té en consideració el procés de dol, segons la perspectiva dels professionals.

5. Metodologia

S'ha emprat una metodologia qualitativa i de mostreig no probabilístic intencional, ja que la mostra compleix unes característiques particulars per donar resposta a l'objectiu d'aquesta investigació. És una mostra no representativa i no aleatòria.

La investigació pretén conèixer i analitzar el procés de dol dels joves migrants sense referents familiars al territori i com afecta en la seva integració.

5.1. Participants

Per dur a terme aquesta recerca, per una banda, s'han realitzat entrevistes a diferents professionals de l'àmbit social amb una experiència rellevant amb aquests joves. S'han realitzat 5 entrevistes, a 4 homes i 1 dona. La majoria d'aquests professionals són educadors socials i treballen en centres d'acollida i CRAE's. S'ha intentat que aquests professionals tinguin diferents càrrecs, educadors que realitzen una intervenció més directa amb els joves i educadors que formen part de l'equip directiu, obtenint diferents visions sobre el tema.

Per altra banda, s'han realitzat grups de discussió amb joves. S'han desenvolupat dos grups de joves migrants sense referents familiars al territori d'un centre d'acollida, i s'han realitzat dos grups de discussió, amb 6 joves cada grup, que conformen un total de 12 joves. En aquesta recerca es refereix a cada participant amb un àlies, s'ha pactat prèviament que es mantindria el seu anonimat.

S'ha pogut establir dos criteris a l'hora d'incloure els participants. Pel que fa als professionals s'ha intentat que fossin educadors que tinguessin experiència considerable treballant amb joves migrants sense referents familiars al territori i que poguessin ocupar diferents càrrecs als centres. Envers els joves, aquests havien de ser migrants sense referents familiars al territori i que portessin relativament poc temps al territori, un màxim d'un any. La taula 2 reflecteix el perfil dels participants entrevistats i la taula 3 reflecteix els joves que han participat en els grups de discussió.

Taula 2: Presentació dels professionals participants en la recerca.

	Entrevista 1	Entrevista 2	Entrevista 3	Entrevista 4	Entrevista 5
Àlies en la recerca	Educador 1	Educador 2	Educador 3	Educadora 4	Educador 5
Encàrrec professional	Director CA	Coordinador pedagògic CA	Educador	Directora CRAE	Educador i extutelat
Experiència amb joves migrants sense referents familiars al territori	17 anys d'experiència	20 anys d'experiència	6 anys d'experiència	8 anys d'experiència	4 anys d'experiència i 3 anys com a tutelat.

Taula 3: Presentació dels joves participants en la recerca.

Grup de discussió 1		Grup de discussió 2	
Àlies del jove	Temps al territori	Àlies del jove	Temps al territori
Jove 1	7 mesos	Jove 7	11 mesos
Jove 2	6 mesos	Jove 8	7 mesos
Jove 3	6 mesos	Jove 9	7 mesos
Jove 4	7 mesos	Jove 10	7 mesos
Jove 5	1 any	Jove 11	4 mesos
Jove 6	7 mesos	Jove 12	1 any

5.2. Instruments i procediment

En aquesta investigació s'ha utilitzat el mètode qualitatiu mitjançant l'instrument de l'entrevista i el grup de discussió. S'han fet entrevistes individuals a cada professional i s'han tractat bàsicament els eixos i els temes principals d'aquesta recerca. Amb els entrevistats es va parlar sobre les principals dificultats que presentaven aquests joves, es preguntava també si coneixien el procés de dol que patien aquests joves i si aquest fet es treballa als diferents centres de protecció de la DGAIA. Finalment se'ls demanava que donessin el seu punt de vista com a professionals, sobre com es podria treballar aquest dol des dels serveis en els quals estan treballant i si disposaven tant de recursos externs com interns per treballar-ho. En definitiva, les preguntes i qüestions plantejades estaven enfocades a respondre els objectius de la investigació. Les preguntes que s'han realitzat als entrevistats tenien un format obert, amb l'objectiu de no limitar les respostes i d'aquesta manera poder conèixer la seva opinió de forma més extensa, que permetés contrastar-la amb la resta de participants.

Aquestes entrevistes s'han fet de forma presencial amb els diferents entrevistats i tenen una durada d'entre 15 i 30 minuts aproximadament. Prèviament a contactar amb els participants se'ls va exposar l'objectiu de la recerca i se'ls va facilitar les preguntes abans de dur a terme les entrevistes. Amb previ consentiment informat dels participants, aquestes entrevistes es van enregistrar amb una gravadora de veu per facilitar més tard la transcripció i l'anàlisi d'aquestes.

Pel que fa al grup de discussió es va crear una fitxa específica per treballar-ho amb els joves. El grup de discussió es va dividir en dues parts, la primera part consistia a visionar un material audiovisual que tractes el procés migratori dels joves migrants sense referents familiars al territori. Va ser un documental titulat "Corredors de fons" de TV3 (2014). La segona part es va donar a partir de les característiques del dol migratori que els següents autors analitzen en els seus diferents estudis.

Calvo (2005) i Achotegui (2011) identifiquen diferents dols que es produeixen durant un procés migratori i ho defineixen com a un dol múltiple en el qual es perden coses significatives i valuoses per a les persones. A partir d'alguns d'aquests dols es va portar a terme el grup de discussió amb un col·lectiu de joves sense referents familiars al territori que es trobaven en un centre d'acollida tutelat per la DGAIA. L'objectiu era

que a partir d'aquests dols s'elaborarien preguntes en forma de temàtiques que ajudarien a analitzar els diferents dols migratoris que patien aquests joves i les diferents estratègies que utilitzaven en el seu dia a dia per afrontar-ho.

En aquest grup de discussió només ens vam centrar en alguns d'aquests dols que vam pensar que podien afectar més específicament als joves migrants sense referents familiars al territori.

A partir d'aquí es va elaborar una sèrie de preguntes que ens van ajudar a parlar i profunditzar sobre les temàtiques i els diferents dols que podien patir aquests joves. L'execució dels grups de discussió van tenir com a resultat unes 3h de material en total, 1h i mitja per grup que també es va enregistrar, amb previ consentiment del director del centre i dels joves que van voler participar. Al llarg d'aquesta recerca no s'esmenta ni el nom dels participants ni el centre en el qual es troben, respectant d'aquesta manera el seu anonimat, és per això que se'ls assigna un àlies fictici i inventat.

5.3. Anàlisi de dades

L'anàlisi de dades d'aquest estudi és qualitatiu. Aquesta tècnica d'investigació dona accés a l'obtenció de dades textuais extretes de les entrevistes i del grup de discussió que ens permet conèixer i analitzar amb profunditat els temes que volem treballar. L'anàlisi de dades s'ha dividit en dues parts, per una part les entrevistes i per l'altre els grups de discussió, però la metodologia emprada ha sigut la mateixa en ambdós casos. Per extreure les dades i fer un recull, s'ha categoritzat i codificat la informació tal i com senyala Yin (1989, citat per Rabiee, 2004). Tota la informació s'ha classificat i agrupat en categories que comparteixen o les uneixen una mateixa temàtica. S'han identificat forces categories que surten i es repeteixen tant als grups de discussió que es van realitzar amb els joves com a les entrevistes que es van dur a terme als professionals. La taula 4 reflecteix les categories que s'han extret de les transcripcions de les entrevistes i dels grups de discussió.

Taula 4: Categories extretes de les entrevistes i dels grups de discussió.

Categories	Entrevistes	Grups de discussió
Experiència amb joves migrants sense referents familiars al territori	X	
Dificultats dels joves migrants sense referents familiars al territori	X	
Expectatives del projecte migratori d'aquests joves	X	X
Estratègies per treballar el procés de dol	X	
Estratègies per afrontar el dol		X
Retorn al país d'origen		X
Treball	X	X
Cultura	X	X
Idioma	X	X
Treball emocional	X	
Dol migratori	X	
Família		X
Amics		X
Documentació	X	X
Mort		X
Emocions		X
Idioma	X	X
Religió		X
Procés d'integració	X	X
Motiu de migració		X

6. Resultats

Després del procés de categorització s'observa que en molts casos sorgeixen les mateixes categories tant a les entrevistes com als grups de discussió. En aquest apartat s'expliquen els resultats a partir de les següents categories temàtiques:

Experiència amb joves migrants sense referents familiars al territori

Pel que fa a l'experiència que tenen els professionals treballant amb aquest col·lectiu, n'hi ha que també han viscut l'experiència de ser joves migrants sense referents familiars al territori i que han estat en un centre de protecció.

- *“La meua experiència és que havia sigut un noi que havia estat a centres de menors quan vaig arribar amb 15 anys al territori. I la segona és com a professional de l'àmbit. Fa uns 4 anys que treballo amb el col·lectiu i fa 14 anys que he estat en centres de menors durant 3 anys.”* (Educador 5).

També ens hem trobat amb professionals que porten bastants anys treballant de manera directa o indirecta amb aquest col·lectiu:

- *“Porto treballant des del 99 amb col·lectius de menors no acompanyats.”* (Educador 2).
- *Dins l'àmbit dels serveis de protecció vaig començar a treballar al Centre d'Acollida l'any 2002. Vam obrir el 6 de maig del 2002 i en un primer moment de l'obertura ja ens van arribar nois sense referents familiars.* (Educador 1)
- *L'experiència més gran la tinc com a directora d'un CRAE durant 6 anys. El 90% dels nois que s'atenien eren joves que provenien majoritàriament del Marroc i de l'Àfrica subsahariana.* (Educatora 4)

Els motius de migració d'aquests joves

Pel que fa als motius que han fet que aquests joves travessin l'estret a la recerca d'una millor vida, hi ha molts professionals que afirmen que aquests joves no tenen un procés definit i uns objectius clars:

- *“Normalment una persona adulta té clar que quan ve a emigrar a un altre país hi ha un debat intern i reflexió, maduresa d'aquest procés. És molt més consensuat a nivell de família, i a partir d'aquí decideix emigrar. En el cas dels joves sense referents familiars és diferent perquè aquests volen emigrar perquè els amics ho estan fent. Hi ha una part que crec que és perquè els altres també ho fan, perquè són adolescents i la resta del grup ho fa. En canvi l'adult ho té més paït, més madurat i té clar que ve aquí a treballar, formar-se i formar la seva família.”* (Educador 1).

En canvi pel que fa als joves coincideixen força amb els seus motius per migrar a un altre país. La majoria venen a la recerca de feina i diners per ajudar a la seva família. Altres han vingut animats pels seus amics i per últim ens trobem amb joves que han vingut en recerca de somnis que de seguida han vist que no es podien complir.

- *Jo només busco treball i diners aquí. Només penso en ajudar a moltes persones a Àfrica. (Jove 4).*
- *Quan veia a molts amics que venien aquí i jo estava allà aguantant vaig decidir venir. (Jove 2).*
- *M'agradava jugar molt a futbol i tenia l'esperança de venir aquí i poder dedicar-m'hi. Ja saps, tenia una mentalitat molt fantasiosa. No he trobat res i he anat pujant i ara em conformo amb treballar. (Jove 6).*

També hi ha joves que comenten que van decidir migrar perquè tenien un familiar que havia migrat i havia tingut èxit, és una decisió pròpia que moltes vegades ni tan sols els pares estan assabentats.

- *“Vaig trucar a la meva mare quan vaig arribar a Espanya, ella ni tan sols sabia que vindria, si ho hagués sabut segurament no m'hauria deixat.” (Jove 5).*

Finalment hi ha joves que comenten que si haguessin de tornar a fer aquest procés tenint en compte les dificultats amb les quals es trobarien, segurament no ho tornarien a fer.

- *“És molt difícil i si alguna persona volgués venir aquí jo parlaria amb ell i li diria que no vingues. Cada dia demanava al carrer menjar. Si una persona vol venir li diré que això és difícil.” (Jove 4).*

Durant el trajecte hi ha un aspecte que els joves no paren de nomenar, i amb els quals tots coincideixen en què ho han vist a prop: la mort.

- *Mentre venia pensava molt en la meva família perquè quan venia pensava en si moriria o no. (Jove 9).*
- *La meva família sabia que venia, i em vaig acomiadar d'ells, veia la mort durant el trajecte. (Jove 12).*
- *Jo pensava que ja està, la vida se me n'anava, que moria. Va morir un company. El cor m'anava molt ràpid. (Jove 4).*

Dificultats dels joves migrants sense referents familiars a territori

Pel que fa a les dificultats que pateix aquest col·lectiu, els professionals tenen diverses opinions. Però en resum es podrien dividir aquestes dificultats en dues parts; en primer lloc les que pot experimentar qualsevol jove que estigui en l'etapa adolescent.

- *Les dificultats o necessitats són les mateixes que qualsevol altre jove... a nivell evolutiu em refereixo. A nivell d'educació i tal com qualsevol altre jove del país. Al final, són adolescents que volen tenir les Nike i que tenen els seus somnis i són rebels... i s'enfaden amb la norma i en definitiva les mateixes que tenen qualsevol altre jove del país. (Educador 1).*

Per altra banda s'observen les dificultats que es troben aquests joves una vegada entren en contacte amb el nou entorn, una nova cultura i una nova manera de fer, que fins ara mai havien viscut. Si això li afegim l'edat, el bagatge que porten fins a arribar al nou entorn, el fet de trobar-se amb una cultura totalment diferent, l'idioma i les responsabilitats que han d'assumir, ens trobem amb moltes dificultats que plasmen de forma clara i de la següent manera els professionals entrevistats:

- *“Amb el que m'he trobat en els últims anys és la capacitat d'adaptació. Se'ls demana una capacitat d'adaptar-se molt ràpida i exigent.”* (Educador 3).
- *“La principal dificultat és deixar la cultura d'origen (familiars, amics, costums, religió, alimentació) i adaptar-se a una societat marcada per un ritme i unes exigències que sovint els avoca a la més trista frustració.”* (Educadora 4).
- *“La primera dificultat en la que jo penso és el tema idiomàtic, perquè aquests joves es troben amb un nou espai, un nou idioma. Es troben una cultura totalment diferent de la viscuda sempre, i jo diria que és una angoixa, sobretot a les primeres setmanes/mesos.”* (Educador 5).
- *“Alguns comencen a palpar el rebuig d'una societat d'acollida que els tanca les portes, els estigmatitza, que els tracta com a éssers d'una altra galàxia.”* (Educador 2).

Durant les entrevistes s'han pogut observar que quasi tots els professionals han coincidit amb les dificultats que pateixen aquests joves, fet que demostra que estan familiaritzats amb aquests i les seves dificultats. Alguns fins i tot ja comencen a mencionar el tema del dol migratori:

- *“Les principals dificultats jo crec que són el bagatge que porten aquests joves del passat, el dol migratori, fet que no atenem els professionals com hauríem de fer. La majoria són gent amb signes de patir violència durant el trajecte, o al país d'origen... De patir pobresa extrema...”* (Educador 2).

Pel que fa als joves, coincideixen força amb les dificultats que esmenten els professionals, per ells, les primeres dificultats que van experimentar van ser l'idioma i la cultura, el fet de deixar la seva i conèixer-ne una de nova.

- *És difícil que et parlin i no entenguis. Has de parlar amb senyals o buscar algú marroquí perquè t'entengui.* (Jove 12).
- *Et sap greu perquè et sents inferior. No saps com comunicar-te i és difícil i impotent.* (Jove 6).
- *Em fa vergonya i em sento malament amb mi mateix. És molt difícil aprendre dos idiomes, català i castellà. Parlava i em comunicava només amb senyals. Em sentia impotent perquè no podia dir allò que volia.* (Jove 1).

Pel que fa a la cultura, els joves troben molt a faltar els seus costums, aspectes molt simples que quan estaven al seu país d'origen ni tan sols donaven importància:

- *Hi ha moltes coses que canvien, tot allò que feies al Marroc no ho fas aquí.* (Jove 7).
- *No sents l'Adhan, el ramadà és diferent... Lguid sghir no és el mateix i es nota...* (Jove 6).
- *Estàvem acostumats a trobar-nos amb el got de te i el pa amb oli. Vas a la ciutat i coneixes a la gent, saps on anar... pots anar a la plaça del poble i pots demanar un entrepà d'allò que vulguis... allà m'atipava aquí no. Trobo a faltar aquells plats de "Tous" plens de menjar...* (Jove 5).

A part d'aquestes dificultats pròpies que poden experimentar aquests joves pel simple fet de trobar-se en l'etapa adolescent, o pel fet d'arribar a un lloc totalment nou per ells, ens trobem altres dificultats afegides al fet de ser migrant sense referents familiars al territori. Es tracte de dificultats que preocupen força tant a professionals com a joves i que han sorgit de forma contínua en les diferents entrevistes i grups de discussió. El primer és en relació a la documentació i el treball, que van de la mà. Com es podrà veure més endavant, les principals expectatives dels joves són la documentació i treballar, quan arriben al territori, comencen a veure que aquests dos aspectes són d'extrema dificultat.

- *Altres necessitats és que no tenen la documentació. És un lastra. Ho tenen molt complicat. Perquè sense el permís de treball no poden fer res.* (Educador 1).
- *Al final són nois tutelats i haurien de tenir documentació com qualsevol altre i haurien de poder treballar perquè si aquests joves poguessin treballar, molts podrien treballar a l'agricultura, serveis, rentant plats a Hosteleria, costa, i podrien anar aprenent la llengua.* (Educador 1).
- *Si tens feina i papers tens més facilitats a l'hora d'aconseguir diferents coses, pis, treball...* (Jove 9).
- *Papers, si hi hagués papers podríem accedir a un curs i aconseguir un títol per poder treballar. Ens ajudaria a canviar la mentalitat i centrar-nos. Fer coses reconegudes. La documentació és el més difícil.* (Jove 5).
- *No estic content perquè no treballo. Perquè no puc ajudar a la meva família.* (Jove 10).

Per últim, ens trobem amb una de les dificultats que els acompanya al llarg de tot el seu procés, tots coincideixen que el fet de deixar la família enrere els pesa molt, que no creien que arribés a ser tan difícil, sobre tot la figura de la mare.

- *Quan parlava amb la meva mare i la veia plorant em deia a mi mateix per què he vingut, m'hauria d'haver quedat a la meva terra.* (Jove 12).

- *Et sents sol, no veus a la família. El dia de la mare per exemple, abans podies anar a comprar alguna cosa però ara? Què compres? No pots. No la tens a prop.* (Jove 12).
- *M'he trobat i sentit sol perquè he deixat a la meva mare sola. Però no volia tornar al Marroc perquè no hi ha feina, ni estudis, ni res... és un sentiment de voler tornar per veure'ls però quedar-me aquí per treballar.* (Jove 1).
- *Cada dia penso en la meva mare i el meu germà. Pensar en la meva mare em posa trist perquè et poses a pensar i no dormo bé. Vaig a dormir tard, cap allà la 1h... La mare és molt important i jo no sabia si venia aquí aconseguiria diners, papers, treball... (Jove 4).*

Expectatives del projecte migratori d'aquests joves

Tant els joves que han participat en els grups de discussió com els professionals entrevistats afirmen de forma contundent que els joves tenien una idea i unes expectatives molt diferents de les que es van trobar una vegada van arribar al territori. Uns perquè ho han experimentat en primera persona i els altres perquè ho han pogut observar de forma directa.

- *“Quan arribes aquí et trobes que no és allò que havies planificat o pensat abans de venir. La primera cosa que penses és voler tornar a casa.”* (Jove 7).
- *“Venen amb unes expectatives creades que no es compleixen al ritme desitjat o no es compleixen com ells creuen que hauria de complir-se.”* (Educador 3).
- *“Penso que venen amb unes expectatives totalment irrealistes de la societat acollidora, que fa que tampoc ajudi gaire a què acabin trobant el seu lloc, si no és amb molt d'esforç i tenint molt clar quines habilitats necessiten per tenir el màxim de garanties d'una inserció i integració social positiva que no els aboqui a la misèria.”* (Educadora 4).
- *“Venien familiars de França i familiars que viuen a Europa i els veia contents i deia doncs jo també aniré, jo també vull una vida així. No pensava que tindria una vida així, pensava que aconseguiria tot. Em cabreja i em vénen ganes de tornar però no puc tornar amb les mans buides.”* (Jove 2).
- *“Pensava que aconseguiria papers, treball i diners ràpid.”* (Jove 3).

Retorn al país d'origen

Diferents joves coincideixen en què molts cops se'ls hi ha passat pel cap retornar al país d'origen, els motius són els esmentats a l'apartat anterior, expectatives incompletes i xoc amb la realitat, no esperaven que les coses fossin tan difícils.

- *“Quan arribes aquí et trobes que no és allò que havies planificat o pensat abans de venir. Allò que pensaves que et trobaries aquí però res. La primera cosa que penses és voler tornar a casa. Pots arribar o no arribar.”* (Jove 7).
- *“Quan vens aquí tens una veu que et diu que tornis i un altre que et diu que no. No és fàcil tornar perquè tens por a penedir-te'n. Allà al Marroc si plores, pots plorar i desfogar-te i sentir-te millor, en canvi aquí si plores i et desfogues no pots perquè no tens la família a prop.”* (Jove 7).

S'ha pogut observar que molts joves tenen el sentiment de voler tornar al país d'origen, però el fet de retornar amb les mans buides o que la gent més propera pugui pensar que són uns fracassats fa que s'ho replantegin, encara que ho passin malament i sàpiguen que estarien millor amb la família.

- *“No pensava que tindria una vida així, pensava que aconseguiria tot. Em cabreja i em vénen ganes de tornar però no puc tornar amb les mans buides.”* (Jove 2).
- *“El fet de retornar al país d'origen sense complir amb les seves expectatives, es tradueix en els seus somnis trencats i amb la vergonya de tornar a fer un pas enrere perquè suposa un fracàs i suposa estar senyalat durant la resta de la seva vida. Com a un noi que ha tingut l'oportunitat de triomfar a Europa i que ha tornat sense res.”* (Educador 2).

Procés d'integració

Pel que fa a la integració d'aquests joves, tant els professionals com els joves coincideixen que és molt difícil, i no perquè els joves no s'esforcin, sinó que els motius que descriuen els participants focalitzen directament amb les institucions i el país d'acollida. Verbalitzen que els centres estan massificats i sobreocupats, fet que fa que no es pugui atendre de forma correcta a aquests joves, a més els recursos són escassos i amb manca d'inclusivitat.

- *S'han creat molts centres de primeres oportunitats que en el meu parer no són inclusius perquè no té sentit fer un curs de 40 nois, tots del Marroc i tots de centres, només es relacionen entre ells... Té tot menys integració... però bé, és una ocupació que tenen. Estan una estona allà ocupats sense estar al centre.* (Educador 1).
- *Comencem la casa pel teulat, i això fa que sovint els aboquem a la marginalitat i que pocs acabin accedint a un contracte d'inserció cobrant 500€ al mes.* (Educadora 4).
- *Abans els serveis no estaven tan massificats i era fàcil trobar cursos, integrar-los en projectes, ara és molt difícil.* (Educador 1).

En relació als joves, molts coincideixen en què l'entorn no els facilita integrar-se i se senten rebutjats per la mateixa societat.

- *Hi ha gent que quan et pregunten si ets marroquí i els respons que sí, fan un pas enrere i posen una barrera.* (Jove 6).
- *Hi ha racisme i fa que et sentis malament.* (Jove 12).
- *No he tingut contacte gairebé amb nois espanyols, al centre només hi ha marroquins.* (Jove 7).

Dol migratori

A la pregunta de si els professionals coneixien el procés de dol que pateixen els joves migrants sense referents familiars al territori, la majoria coincideixen en què han sentit a parlar, alguns han fet alguna formació i altres coneixien el fenomen però no li posaven paraules o noms.

- *Conec poc, tot i ser un aspecte que penso que cada vegada es té més en compte.* (Educador 4).
- *Tenia la sensació que ho coneixia tot, però quan em vas passar les preguntes i els temes més ordenats vaig començar a posar noms a tot allò que veia.* (Educador 3).
- *He fet vàries formacions. Tenim la sort de tenir Achotegui que és un propulsor i va crear tot el tema del concepte del Síndrome d'Ulises.* (Educador 1).
- *És l'enemic ocult. És allò que no veiem els professionals i jutgem els nois per allò que fan i deixen de fer pel seu comportament però no per les seves vivències. No valorem les seves vivències ni la seva motxilla ni el dol que està patint.* (Educador 2).

També se'ls hi va preguntar als participants si el dol migratori es treballava d'alguna manera en els centres on es trobaven, la resposta va ser unànime: No. Com a molt algun educador apuntava que es podia arribar a treballar de forma indirecta. Hi ha un altre educador que manifestava que aquest concepte anava més lligat a la vida adulta. La conclusió que s'extreu dels participants és que el dol migratori no és un fet prioritari pels centres de protecció.

- *"No es treballa".* (Educador 2).
- *"No. On més es treballa el dol és a l'aula perquè es treballa la cultura, com si fessin una carta als pares... hi ha un treball de reflexió. Però no està inclòs en els projectes individuals dels nois".* (Educador 3).
- *"Què passa amb el tema del dol migratori? L'única cosa que veig en el dol migratori al Síndrome d'Ulises és que segurament són conceptes que van més lligats amb la vida adulta i no la d'un jove que nosaltres atenem".* (Educador 1).

- *“Crec que el dol migratori no és objectiu principal als centres on he treballat, no es tracta el tema del dol migratori. S’obvia”.* (Educador 5)
- *“Tot just es comença a tenir consciència d’entendre el procés, però no es treballa com s’hauria, ja que es prioritza altres factors de supervivència com idioma, formació, autonomia, etc.”* (Educadora 4).

Estratègies dels professionals per treballar el procés de dol

Com que es va observar que la majoria de participants coincidien en què no s’estava treballant el dol migratori en els centres de protecció i molts afirmaven que era un aspecte important a tenir en compte, se’ls va donar la possibilitat d’explicar com treballarien el procés de dol migratori en els seus centres i quines estratègies utilitzarien. Van sorgir moltes propostes. Hi havia educadors que manifestaven que era important detectar quins dols pateix el jove, treballar-ho des del vincle i proporcionar espais més individuals on el jove pugui parlar del seu dol i d’aquells aspectes que el neguitegen. Treballar més des de l’educació emocional, i paral·lelament, hi havia participants que opinaven que s’hauria de formar més als professionals i introduir la figura del psicòleg als centres de protecció.

- *“El que primer intentaria detectar és quins dols té el noi. Perquè no crec que tingui tots els dols de cop, és complicat tot i que també pot ser”.* (Educador 3).
- *“Més educació emocional, atenció individualitzada... I quan parlem d’això ens trobem amb altres professionals que no dominen l’idioma dels nois i per tant, tampoc arriba. Hi hauria d’haver alguna intervenció per tractar el tema emocional”.* (Educador 2).
- *“Formar als professionals, educadors que estan atenent a aquest col·lectiu. Formar-los en com treballar el dol, com treballar amb aquests nois, ja que la majoria dels que treballen amb aquest col·lectiu saben poc de MENA”.* (Educador 2).
- *“Molts nois necessiten a algú que no sigui del seu entorn, algú extern. Que sàpiga que allò que li explicarà serà en un entorn més íntim, que no és una persona amb qui coincidirà en el seu dia a dia. Això es podria fer introduint la figura del psicòleg al centre per exemple”.* (Educador 5).

Estratègies dels joves per afrontar el dol migratori

Es va preguntar als joves sobre quines estratègies utilitzaven en el seu dia a dia per afrontar el dol migratori; molts joves comentaven que acudien als companys i educadors del centre, explicant les seves experiències o parlant sobre les seves preocupacions. Altres es tancaven a la seva habitació, a plorar, mirar per la finestra o imaginar

qualsevol cosa. I per últim, la majoria de joves es refugiaven en la religió i en Déu, com a estratègia per comprendre la seva situació, agafar força i seguretat davant les dificultats del seu procés migratori.

- *“Explicar experiències i parlar amb companys. Això t’ajuda a superar a poc a poc perquè rius i és un moment de desconexió”*. (Jove 12).
- *“Pots parlar amb l’educador”*. (Jove 8).
- *“Entro a l’habitació, de vegades em poso a plorar, a vegades em poso a mirar a la finestra, a vegades em poso a pensar, em poso a imaginar...”*. (Jove 5).
- *“Déu és qui escull què passa. Has de tenir fe en Déu. Només Déu ens pot ajudar”*. (Jove 3).
- *“Em cabrejo, m’enfado però tot i que m’enfado et poses a resar i ho deixes en mà de Déu”*. (Jove 2).

7. Discussió

Els resultats evidencien que els joves migrants sense referents familiars al territori pateixen un dol migratori que els afecta de manera directa o indirecta en la seva integració i que des dels centres de protecció no s’està treballant de cap manera. Aquest resultat també el constata Bravo (2017) en la seva investigació, d’on extreu que més del 90% dels joves que va entrevistar manifestaven malestar psicològic arran del procés migratori i les dificultats d’adaptació al nou territori. Tots els professionals que han participat d’aquesta investigació d’una manera o altre han coincidit en el fet que no s’està treballant de cap manera el dol migratori als centres de protecció, opinen que és un fet important i que s’hauria d’abordar de forma urgent. Els motius pels quals aquest fet no es treballa són senzills, els educadors entrevistats arriben a la conclusió que aquest fet no és prioritari per als centres i simplement s’obvia. És molt més fàcil treballar altres aspectes com l’idioma, l’autonomia, la normativa de centre, les rutines, els horaris... aspectes de gran importància per la convivència i funcionament dels centres. En canvi es deixen de banda tots els aspectes que tenen a veure amb l’àmbit emocional en el qual entraria el procés de dol migratori.

Achotegui (2017) determina que la migració constitueix un factor de risc quan la persona que emigra a un altre territori no està sa o pateix alguna discapacitat, o si el medi és hostil o també es poden donar ambdues situacions. Comas (2001) afirma que la majoria d’aquests joves provenen de contextos de pobresa i extrema precarietat, vénen amb unes expectatives totalment irrealistes o diferents de les que es troben una vegada

arriben al territori. Per tant molts d'ells experimenten un dol complicat, com bé explica Calvo (2015). En aquest dol es donen circumstàncies personals i socials que dificulten l'elaboració del propi dol, és el més freqüent en els processos migratoris, inclús pot posar en perill la salut mental de la persona. Molts professionals comenten que la majoria de joves arriben amb una motxilla plena d'experiències i vivències frustrants. Al seu país d'origen han viscut situacions de violència, pobresa extrema i precarietat, migren amb l'objectiu de millorar la seva situació personal i ajudar a la seva família a sortir d'aquesta situació. Arriben al territori amb la motxilla plena de totes aquestes dificultats i a més s'afegeixen més responsabilitats, creant-se expectatives que de seguida veuen truncades una vegada entren en contacte amb el nou territori. Aquest fet els crea un malestar físic i psicològic que els afecta directament en el seu procés migratori fent d'aquesta manera que mai s'acabin d'integrar i pateixin un procés d'estancament. Els resultats també demostren que els joves presenten una gran dificultat a l'hora d'expressar les seves emocions. Tant els professionals com els mateixos joves manifesten que els motius que dificulten la seva expressió emocional ve donada, per un costat, perquè aquests joves mai ho han fet o ningú els hi ha ensenyat, no són capaços de posar nom a allò que senten, i per l'altre, la barrera idiomàtica. Bravo i Santos-Gonzalez (2017) comenten que aquests joves moltes vegades eviten parlar i expressar el que els hi passa, la majoria de vegades, és degut a la por que tenen per compartir la seva informació i al fet de no dominar l'idioma.

Calvo (2005) i Achotegui (2011) identifiquen diferents dols que es poden donar en un procés migratori i ho defineixen com un dol múltiple, és a dir, existeixen diferents dols, dol per la família, dol per la cultura, dol per l'idioma... molts educadors tenen consciència d'aquest fet i utilitzen algunes estratègies adquirides de forma autònoma com és el fet d'identificar quin dol pot arribar a patir un jove, perquè tenen clar que els joves no pateixen tots els dols a la vegada. Els professionals expliquen que no tenen formació en aquest àmbit, moltes vegades es veuen limitats per la falta d'eines, espais i estratègies per treballar aquest fet amb els joves. Demanden més formació per part dels centres. També conclouen que hi ha una manca de recursos terapèutics i psicològic adreçats a aquests joves, des del mateix centre aquests recursos són inexistents i pel que fa als recursos externs opinen que són insuficients i no estan adaptats per aquest col·lectiu. Moltes vegades es descarta que els joves migrants sense referents familiars al

territori acudeixin a aquests recursos pel simple fet que no parlin l'idioma, i davant d'això prioritzen altres casos que puguin aprofitar més aquests recursos.

Els propis joves manifesten que constantment pateixen episodis d'estrès, tristesa, enyorament per la família, i els hi costa expressar-se pel tema idiomàtic. Les úniques estratègies que els hi queden és tancar-se a l'habitació, parlar amb els companys o intentar fer arribar el que senten a alguns educadors que parlen el seu idioma. Però no obtenen cap mena de resposta més enllà "d'ànims" o "no pensis en això". Els joves comenten que aquestes situacions els produeix desmotivació i estancament en el seu procés, no tenen ganes ni d'estudiar ni de participar de les dinàmiques del centre, altres inclús pateixen insomni. Davant d'això ells mateixos demanden algun tipus de teràpia però no obtenen cap classe de resposta. Simplement s'acaba normalitzant aquestes situacions tant per part dels educadors com per part dels joves.

Párraga (2016) evidencia que hi ha una clara manca de recursos socioeducatius i de salut adequats per donar resposta a les necessitats d'aquests joves, com és el consum de tòxics, els comportaments delictius o els problemes emocionals. Els educadors entrevistats tenen clar que s'ha de començar a treballar des de l'àmbit emocional, i en concret el dol migratori, tots afirmen que és el camí que han de seguir perquè aquests joves puguin desenvolupar el seu procés migratori de forma saludable. Però verbalitzen que hi ha una clara manca de recursos a nivell d'infraestructura i de personal. Manifesten que els centres estan sobreocupats i massificats, a més les ràtios de personal són molt baixes, això dificulta que es pugui fer un treball més individual i centrat en aquests joves. Aquest fet clarament promou l'homogeneïtzació d'aquest col·lectiu, creant dinàmiques de grup que no treballen les necessitats dels joves sinó que s'adrecen més a fomentar que hi hagi un bon clima i una bona convivència al centre. Aquests treballen allò que els hi és més còmode o creuen prioritari, sense focalitzar en les problemàtiques reals que pateixen els joves.

8. Conclusió

En aquesta investigació s'ha pogut constatar que hi ha una necessitat clara pel que fa als joves migrants sense referents familiars al territori que fa referència al procés de dol migratori i el que comporta a nivell d'integració. Aquesta manca d'atenció repercuteix de forma negativa al desenvolupament d'aquests joves fent que s'estanqui el seu procés

migratori. Els professionals reconeixen que és un fet que s'ha de treballar però que actualment és invisible i no és prioritari per als centres. Cal destacar que la majoria de professionals volen tractar aquesta necessitat, ja sigui de forma directa o indirecta, des del vincle i la confiança.

Desafortunadament, ens trobem que molts educadors no tenen unes directrius i uns objectius clars per treballar el dol migratori. No hi ha cap protocol establert o uns ítems per part dels centres que visibilitzi o abordi aquest fet. Com a molt es podria dir que es treballa la part emocional indirectament o de forma abstracta. Molts centres s'excusen que ja tenen figures o educadors àrabs amb els quals els joves poden parlar i expressar el que senten, trencant d'alguna manera la barrera idiomàtica. La majoria d'educadors verbalitzen que han sentit a parlar sobre el dol migratori però no tenen cap domini o coneixement específic sobre aquest àmbit, molts ho assimilen al procés migratori d'una persona adulta.

A partir del que s'ha exposat anteriorment, es suggereixen les següents propostes que podrien facilitar la intervenció del procés de dol amb els joves sense referents familiars al territori, fet que afavoriria la seva integració. És important esmentar que aquestes propostes es basen i s'extreuen dels objectius i dels resultats obtinguts en la recerca.

- Els educadors han de rebre formació específica i continua sobre el dol migratori. Que aquesta formació els pugui aportar eines i estratègies per abordar les situacions que els joves els hi pugui plantejar en referència a aquest àmbit.
- Els centres de protecció s'haurien de plantejar objectius clars i específics adreçats a treballar el dol migratori. Inclús elaborar un protocol específic per a quan es donin aquestes situacions.
- Integrar i apropar les famílies d'aquests joves, fent-los partícips de la seva educació i del seu procés migratori, encara que sigui per via telefònica.
- Els centres haurien d'ampliar les ràtios dels educadors amb la possibilitat d'introduir la figura del psicòleg/a dins dels centres per intervenir amb aquests joves.
- Els serveis externs que intervenen a nivell terapèutic com podria ser el CSMIJ s'hauria d'adaptar al col·lectiu de joves migrants sense referents familiars al territori, inclús habilitar un espai específic per aquests.

- S'ha de deixar de tractar a aquest col·lectiu de forma homogènia i generalitzada, aquests joves han de ser tractats com a casos diferents i específics.
- La intervenció amb aquests joves s'ha de focalitzar en les seves problemàtiques i no en les necessitats o prioritats dels centres.

Per finalitzar, seria interessant abordar i incloure l'opinió interinstitucional entrevistant a més professionals de l'àmbit més enllà dels centres de protecció, com professionals dels CSMIJ o algun professional d'Infància, contrarestant d'aquesta manera la seva opinió sobre els centres de protecció i la feina que estan fent. Com a limitació de l'estudi es destaca la poca informació que hi ha sobre el procés de dol, i més específicament del dol migratori que poden patir els joves migrants sense referents familiars al territori. La majoria de la informació que s'ha trobat està enfocada al procés migratori que fan els adults.

Referències Bibliogràfiques

- Achotegui, J. (2002). *La depresión en los inmigrantes: una perspectiva transcultural*. Barcelona: Ediciones Mayo.
- Achotegui, J. (2011). Por i migració. El dol per la integritat física en la síndrome d'Ulisses. *Revista Catalana de Psicoanàlisi*, 28(2), 9-23.
- Atxotegui, J. (2000). Los duelos de la migración: una aproximación psicopatológica y psicosocial. *Medicina y cultura. Estudios entre la antropología y la medicina*. Barcelona: Bellaterra.
- Bravo, A., & Santos-González, I. (2017). Menores extranjeros no acompañados en España: necesidades y modelos de intervención. *Psychosocial Intervention*, 26(1), 55-62
- Calvo, V. G. (2005). El duelo migratorio. *Trabajo Social*, (7), 77-97.
- Comas, M. (Ed.). (2001). *L'Atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya: anàlisi de la realitat i propostes d'actuació*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

- DGAIA. (2018). *Informe estadístic mensual. Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA)*. Recuperat de http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematicos/07infanciaiadolescencia/dades_sistema_proteccio/2018_12_informe_DGAIA.pdf
- Fuentes, R. (2014). Menores extranjeros no acompañados (MENA). Azarbe. *Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 3, 105-111.
- Jiménez-Álvarez, M. (2007, octubre). Una mirada transnacional: contextos migratorios en Marruecos de los menores migrantes e intervención en origen. Ponencia presentada en el Coloquio Internacional: La migración de menores no acompañados en Europa, Poitiers.
- Marie Wallin, M. i Ahlström, G. (2005). Unaccompanied Young Adult Refugees in Sweden, Experiences of their Life Situation and Well-being: A Qualitative Follow-up Study. *Ethnicity and Health*, 10 (2), 129-144. Doi: 10.1080/13557850500071145
- Párraga, M. C. (2016). L'atenció socioeducativa dels menors estrangers no acompanyats. Una mirada vers les expectatives i les necessitats. *Educació social. Revista d'intervenció socioeducativa*, (64), 44-60.
- Quiroga, V. (2007). *Els petits" Harraga" menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí a Catalunya* (Doctoral dissertation, Universitat Rovira i Virgili).
- Quiroga, V., Alonso, A., Sòria, M. (2011). Els menors migrants no acompanyats a Catalunya. Present i futur del fenomen. Recuperat de <https://www.sis.net/documentos/ficha/215775.pdf>
- Rabiee, F. (2004). Focus-group interview and data analysis. *Proceedings of the Nutrition Society*, 63, 655-660.
- Raghallaigh, M. i Gilligan, R. (2010). Active survival in the lives of unaccompanied minors: coping strategies, resilience, and the relevance of religion. *Child and Family Social Work*, 15, 226-237. Doi: 10.1111/j.1365-2206.2009.00663.x

Santos González, I. (2015). *Las necesidades psicológicas en los menores extranjeros no acompañados acogidos en España* (Tesi doctoral, Universidad de Oviedo, Astúries).

Televisió de Catalunya i Frame Zero. (Productor). (2014). *Corredors de fons* [Documental]. Barcelona: TV3. Recuperat de <https://www.ccma.cat/tv3/El-documental-presenta-Corredors-de-fons/noticia-arxiu/598460/>

Vilà Baños, R., González Mediel, O., i Palou Julián, B. (2016). La integración de jóvenes extranjeros en Catalunya. *Pedagogía Social: Revista Interuniversitaria* (28), 141-155. Doi: 10. SE7179/PSRI_2016.28.11

Vilà, R. (coord.). (2012). *Diagnòstic en profunditat sobre la integració dels i les joves de 14 a 18 anys migrats a Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Recuperat de http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/32346/1/MEMORIA_ARAFI_2010.pdf

Revista: Papers, Revista de Sociologia

Normativa

Las personas que envíen trabajos para su posible publicación en *Papers. Revista de Sociologia* deberán verificar previamente que el texto enviado se atiene escrupulosamente a las siguientes normas:

1. Los trabajos enviados estarán escritos en catalán, castellano o inglés.
2. Se aceptarán tres tipos de trabajos:
 - Artículos: serán trabajos teóricos o empíricos originales, completos y desarrollados.
 - Debates: consistirán en un conjunto de textos breves que discutan un artículo, libro o trabajo de especial interés para las ciencias sociales.
 - Números monográficos: consistirán en un conjunto de artículos centrados en un tema de especial interés para las ciencias sociales.
3. Los trabajos se enviarán en formato Reach Text Format (rtf), OpenOffice Writer (odt) o Microsoft Word (doc) a través del sitio web de la revista. No se aceptará ningún otro medio de envío ni se mantendrá correspondencia sobre los originales no enviados a través del portal o en otros formatos.
4. Los **elementos no textuales** (tablas, cuadros, mapas, gráficos, ilustraciones, etc.) que contenga el trabajo aparecerán insertados en el lugar del texto que corresponda. Además, se entregarán por separado como archivo adicional los gráficos editables en formato OpenOffice Calc (ods) o Microsoft Excel (xls) y los mapas, ilustraciones o imágenes en los formatos jpeg o tif a 300 ppp. Todos estarán numerados y titulados, se especificará al pie su fuente, y se hará referencia explícita a ellos en el texto.
5. Los trabajos enviados serán inéditos y no se podrán someter a la consideración de otras revistas mientras se encuentren en proceso de evaluación en *Papers. Revista de Sociologia*. Excepcionalmente, y por razones de interés científico y/o de divulgación de aportaciones especialmente notorias, el Equipo de Redacción podrá decidir la publicación y/o traducción de un texto ya publicado.
6. Los artículos y propuestas de debates irán precedidos de una **hoja de cubierta** en la que se especificará la siguiente información:
 - Título, en catalán o castellano, y en inglés.

- Nombre del autor(es) o autora(s). No se aceptará la inclusión de nuevos autores(as) con posterioridad al primer envío. Con objeto de facilitar la inclusión de artículos y citas en bases de datos científicas, se recomienda consultar la «Propuesta de manual de ayuda a los investigadores españoles para la normalización del nombre de autores e instituciones en las publicaciones científicas», en el enlace «Contenidos de interés» de la web <http://ec3.ugr.es/>
- Filiación institucional: universidad o centro, departamento o unidad, ciudad y país.
- Dirección de correo electrónico. Toda la correspondencia se enviará a esta dirección electrónica. En el caso de artículos de autoría múltiple, se deberá especificar la persona que mantendrá la correspondencia con la revista.
- Breve nota biográfica (de un máximo de 60 palabras) en la que se especifiquen las titulaciones más altas obtenidas (y por qué universidad), la posición actual y las principales líneas de investigación. *Papers. Revista de Sociología* podrá publicar esta nota biográfica como complemento de la información de los artículos.
- Identificación ORCID: En caso de que se disponga de ella. *Papers. Revista de Sociología*, recomienda a los autores que se registren en <http://orcid.org/> para obtener un número de identificación ORCID.

7. El texto de los artículos irá precedido de un **resumen** de no más de 250 palabras (que expondrá clara y concisamente los objetivos, metodología, principales resultados y conclusiones del trabajo) y de un máximo de 10 **palabras clave** (no incluidas en el título, y que deberán ser términos aceptados internacionalmente en las disciplinas científico-sociales y/o expresiones habituales de clasificación bibliométrica). Si el texto está escrito en castellano o en catalán se añadirán el resumen (abstract) y las palabras clave (keywords) en inglés. Si el texto está originalmente escrito en inglés, el Equipo de Redacción podrá traducir el título, resumen y palabras clave al castellano, en el caso de que el propio autor/a no proporcione dicha traducción.

8. El texto de los artículos deberá enviarse **anonimizado**: se suprimirán (bajo el rótulo de *anonimizado*) todas las citas, agradecimientos, referencias y demás alusiones que pudieran permitir directa o indirectamente la identificación del autor/a. La redacción de *Papers. Revista de Sociología* se asegurará de que los textos cumplen con esta condición. Si el artículo es aceptado para su publicación, se enviará entonces la versión no anonimizada a la revista, en caso de que difiera de la ya enviada.

9. Los **artículos** tendrán una extensión orientativa de entre 8.000 y 12.000 palabras, incluyendo las notas al pie y excluyendo título, resúmenes, palabras clave, gráficos y tablas.

10. Los **debates** constarán de textos de una extensión aproximada de 2.500 palabras cada uno, incluyendo las notas al pie y excluyendo título, resúmenes, palabras clave, gráficos y tablas. Uno de los textos deberá hacer una presentación de la aportación que sea objeto de discusión, realizada por el propio autor/a de la misma o bien por el coordinador/a del debate.

11. El **formato del texto** deberá respetar las siguientes normas:

- Tipo y tamaño de letra: Times New Roman 12.
- Texto a 1,5 espacios, excepto las notas al pie, y justificado.
- Las notas irán numeradas consecutivamente al pie de la página correspondiente y no al final del texto. Se recomienda reducir su uso al máximo y que ese uso sea explicativo y nunca de citación bibliográfica.
- Las páginas irán numeradas al pie a partir de la página del resumen, empezando por el número 1 (la hoja de cubierta con los datos del autor/a no se numerará).
- Las secciones o apartados del texto se numerarán y se titularán en minúsculas y negrita.

12. Las **citas** deberán respetar las siguientes normas:

- Las citas aparecerán en el cuerpo del texto y se evitará utilizar notas al pie cuya única función sea bibliográfica.
- Se citará entre paréntesis, incluyendo el apellido del autor/a, el año y la página o páginas citadas; por ejemplo, (Boudon, 2004: 73).
- Las citas literales irán entrecomilladas y seguidas de la correspondiente referencia entre paréntesis, que incluirá obligatoriamente las páginas citadas; si sobrepasan las cuatro líneas, se transcribirán separadamente del texto principal, sin entrecomillar, con mayor sangría y menor tamaño de letra.

13. La **lista completa de referencias bibliográficas** se situará al final del texto, bajo el epígrafe «Referencias bibliográficas». Las referencias se redactarán según las siguientes normas:

- Sólo se incluirán los trabajos que hayan sido citados en el texto, y todos los trabajos citados deberán referenciarse en la lista final.

- Todas las referencias que dispongan de DOI (Digital Object Identifier) lo incluirán al final.
- El orden será alfabético según el apellido del autor/a. En caso de varias referencias de un mismo autor/a, se ordenarán cronológicamente según el año.
- Primero se incluirán las referencias del autor/a en solitario, en segundo lugar las obras compiladas por el autor/a, y en tercer lugar las del autor/a con otros coautores/as.
- Se aplicará sangría francesa a todas las referencias.